

Amennyire a 16. vagy a 17. század kutatójának meg kellett birkóznia a reális értékítéletet nehezítő korábbi történetírói tévedések nehezékével, úgy a 18. századra vonatkozó, szinte dogmává merevedett előítéletek és koncepciók száma sem csekély. Ezek útvesztőjét azonban messze elkerülte Poór János. Nem vitatta el azt a hatást sem, amit a birodalmi központ, s a korszak kiemelkedő tehetségű uralkodói gyakoroltak a magyar fejlődésre, de rámutatott a tőlük jórészt független, ám velük egyenrangúnak tetsző belső kezdeményezésekre is. Bécs tehát úgy gyakorolta koronként változó intenzitású modernizációs, civilizatorikus hatását, hogy a magyar társadalom bizonyos része ennek korántsem csak passzív befogadó közege volt. Ám ez utóbbiaknak a társadalmat és gazdaságot reformálni akaró igyekezete nem mindig egészült ki szerencsésen a nemzeti értékek védelmének felvállalásával.

A Magyarország Krónikája kis köteteiből való szerény szemelgetés talán elegendő bizonyosságot szolgáltatott arra, mennyire újszerű felfogásban megírt magyar történelmet vehet kézbe az olvasó. Külön erénye valamennyi munkának, hogy a hazai történetírásban még korántsem megszokott témakezeléshez és szemléletmódhoz élvezetes, néhol esszéírói, máskor szinte szépírói erényeket csillogtató stílus társul. A köteteket időrendi tájékoztató és kellő mértéktartással összeválogatott szakirodalmi ajánlás teszi teljessé.

Lele József

Egy új sorozatról

A közelmúltban alakult – és számos kutatót magába foglaló – *Szegedi Középkorász Műhely* három kötettel könyvsorozatot indított *Szeged Középkortörténeti Könyvtár* címen.* A sorozat célja az, hogy a történeti kutatások legújabb eredményeit közérthető formában tárja a széles olvasóközönség elé, és ugyanakkor eleget tegyen a tudományosság szempontjainak is.

Az első kötet a rövid ideig Szegeden is oktató Mályusz Elemér azon felismerése nyomán keletkezett, hogy a magyar oklevelezési gyakorlatnak van egy olyan sajátossága, amely sehol másutt nem lelhető föl a korabeli európai oklevelekben. A középkori magyar diplomák gyakran tartalmaznak történeti eseményekben gazdag narratív részeket, amelyek leírják a megadományozott személy hóstetteit, szolgálatait, hűségének egyéb jeleit. A különböző oklevelekből vett elbeszélő részek egybeillesztése révén egy eddig ismeretlen, páratlan adatgazdagságú „históriát” ismerhetünk meg, amely középkori történeti irodalmunk különböző műfajai – évkönyvek, krónikák, geszták és legendák – révén nem rekonstruálható eseményekre is fényt derít. A kötet 172 oklevélnarratiót közöl, amelyek segítségével középkori történelmünk kevésbé ismert részleteibe nyerhetünk betekintést.

A sorozat második és harmadik kötete merőben más műfajt képvisel. Mindkettő a szerzők önálló, saját kutatásain alapuló történeti szintézis, amelyből néhány új és érdekes gondolatot, kutatási eredményt emelünk ki a teljesség igénye nélkül.

* Középkori históriák oklevelekben (1000–1410). A szövegeket válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta: Kristó Gyula. Szeged, 1992; Makk Ferenc: Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1993; Kristó Gyula: A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szeged, 1993.

Hézagpótló szerepet tölt be *Makk Ferenc* 300 év magyar külpolitikáját bemutató kötete. (A szerző korábbi, magyar külkapcsolatokat elemző kutatásainak eredményeképpen jelent meg a „The Árpáds and the Comneni”, Az Árpádok és a Komenénoszok című könyve.) A honfoglalástól 1196-ig eltelt időszak magyar külpolitikájával foglalkozó tudományos monográfia több évtized óta nem jelent meg Magyarországon.

A honfoglalás és az államalapítás közötti időszak külpolitikájának meghatározó eseményei a kalandozások néven ismert hadjáratok voltak. Nem bizonyítható, hogy ezen vállalkozásokat a magyarok valamilyen magasabb politikai szempont figyelembevételével indították volna. A fő cél a zsákmány- és fogolyszerzés volt már a 9. sz. eleje óta. A hadjáratokat általában törzsszövetségi szinten szervezték meg, viszont előfordultak olyan esetek is, hogy egy-egy törzs vállalkozott hadjáratok indítására: ez annak lehet a jele, hogy a központi hatalom nem mindig tudta érvényesíteni akaratát az egyes törzsek fölött. Hasonló dúló, fosztogató hadjáratok más népek történetében is előfordultak, ezért a magyar kalandozások sorozata nem minősíthető speciálisan magyar jelenségnek. Az elszenvedett kudarcok nyomán 972-ben Géza nagyfejedelem alapvetően új politikai irányvonalat kezdeményezett. Hittérítőket kért Ottó német-római császártól, amely jelezte, hogy a kereszténységhez csatlakozó ország nyugati orientációt kíván követni. Gézának más választása nem is nagyon volt, mert a magyarságot Bizánc inváziója fenyegette, amely ellen érdemi segítséget csak nyugatról lehetett remélni. A tárgyalt három évszázad magyar külpolitikáját nagymértékben – bizonyos időszakban egyenesen döntő módon – meghatározta a sajátos geopolitikai helyzet: az ország a német birodalom és Bizánc között helyezkedett el. Géza kiváló diplomáciai képességeit dicséri, hogy a nagyfejedelemség teljes függetlenségének megőrzése mellett létesített jó viszonyt a németekkel, míg a cseh és a lengyel állam nem tudta elkerülni a hűbéri viszony vállalását.

Géza megkezdett művét fia, István folytatta, mégpedig jelentős külföldi segítséggel. A korban megszokott esetnek számított, hogy egy uralkodó belső ellenségeivel külső erők segítségével számolt le. István seregében a németeken kívül normann és oroszvarég fegyveresek is szolgáltak. István szuverenitását erősítette, hogy a királyi cím és a koronát a pápa adományozta neki, de ezt a német császár beleegyezésével tette.

Mivel István figyelmét elsősorban az állam megszervezése kötötte le, érthető, hogy a külpolitika szempontjai a belpolitikának rendelődtek alá. A király tudatos békepolitikát folytatott. Országának a Kelet és a Nyugat közötti összekötő kapocs szerepét szánta. Ezt a törekvést jelzi a jeruzsálemi zarándokút megnyitása.

A német–magyar kapcsolatok barátságos jellegében 1024-ben következett be fordulat: az új uralkodó, II. Konrád célja Magyarország hűbéri hódoltatása volt, ami ellen István határozottan felvette a küzdelmet, és sikerrel háritotta el a német hatalmi törekvést. Ennek jelentőségét akkor tudjuk igazán fölbecsülni, ha a térség többi államának korabeli helyzetét vetjük össze Magyarországgal: Cseh- és Lengyelország német hűbér vállalására kényszerültek, Bulgária, Szerbia Bizánc tartományai, Horvátország pedig Bizánc hűbérese volt, tehát függetlenséggel csak István országa bírt.

Kevésbé sikeres külpolitikát folytatott István utódja, Orseolo Péter, aki türelmetlen magatartásával maga ellen fordította a magyar előkelőket és a pogánysághoz vonzó köznépet is. Aba Sámuel letaszította trónjáról, Péter menekülésre kényszerült, majd visszatérése után hűbéresküt tett III. Henrik német-római császárnak, és így az ország elveszítette féltve őrzött függetlenségét. A magyar előkelők körében azonban erősen élt az önálló államiság igénye, ezért visszahívták a trónra a korábban külföldre

menekült Vászoly-fiakat, Andrást, Bélát és Leventét. A német nagyhatalmi törekvésekkel határozottan szembeszálló András király 1047-ben koronát fogadott el IX. Konstantinos Monomakhos bizánci császártól, ezzel formálisan elismerte maga fölött a bizánci uralkodó főségét, de ez nyílt behódolással nem járt, a gyakorlatban nem befolyásolta a magyar állam szuverenitását, a király nemzetközi tekintélye viszont megnövekedett. I. András egyházpolitikájában kelet és nyugat felé egyaránt nyitott volt, de fenttartotta Szent Istvánhoz hasonlóan a nyugati egyház hegemóniáját.

Az egymást követő trónviszályok során a versengő felek az országgal szomszédos hatalmakat bevonva igyekeztek felülkerekedni egymáson, így a belső ellentétek nem kedveztek egy önálló és aktív magyar külpolitikai irányvonal kialakulásának. Változik a helyzet a Szent László uralkodásával fémjelezhető konszolidált időszakban. A nemzetközi politikát meghatározó eseménysor a pápaság és a császárság küzdelme, kedvező lehetőséget biztosított Lászlónak, hogy elismertesse a pápával trónigényét. Mivel IV. Henrik Salamont támogatta, VII. Gergely pápa elismerte Lászlót a magyarok királyának, amelynek értékét megnöveli az a tény, hogy László ezt a pápai hűbér vállalása nélkül érte el. Nemzetközi jelentősége is volt az 1083-ban végrehajtott szentté avatásoknak: egyrészt Magyarország jelezni kívánta a külföldnek, hogy az ország a belső válságok és a külső támadások ellenére is keresztény maradt, másrészt László azzal, hogy VII. Gergelyhez, és nem az ellenpápához fordult, kifejezésre juttatta: továbbra is a pápaság oldalán áll az investitúra-harcban. 1088 körül azonban László felhagyott korábbi pápapárti magatartásával, és semleges álláspontra helyezkedett. Ennek kettős oka volt. Mivel Salamon már nem állította szembe Lászlót a német birodalommal, a magyar király sem szövetkezett a császár ellenfelével, a pápával. A másik, igen nyomós ok az volt, hogy az egyház által később szentté avatott László nem volt hajlandó elismerni a reformpápaság világi főhatalom iránt támasztott igényét, azt határozottan elutasította.

Szent László sikeresen vette föl a küzdelmet a keletről fenyegető nomád (besenyő, úz) támadásokkal szemben, amelyek a magyar államiséget alapjaiban veszélyeztetették. Ezek a népek ugyanolyan kalandozó hadjáratokat folytattak, mint a 9–10. századi magyarok. Mivel végül is önálló államot nem sikerült létrehozniok, maradékaik beolvadtak a Magyar Királyság és a környező országok területén élő népekbe.

Szent László közelebbről nem ismert időpontban Bácsra helyezte át a kalocsai egyházmegye központját. Ezzel kapcsolatos az ún. „keleti angolok” története.

Az 1066-os normann hódítás után 1075-ben nagyszámú angol lovag érkezett Konstantinápolyba, akiknek a baszileusz, a bizánci császár többéves szolgálat után területet adományozott birodalma északi részén. Az angol lovagok nem kívánták a görög vallást követni, ezért Magyarországról kértek maguknak papokat és püspököket. A püspökszenteléshez már érsekre volt szükség, erre a területileg illetékes kalocsai érsek vállalkozhatott. Valószínű, hogy Szent László a kalocsai érsekség Bácsra való áthelyezésével nem uniós törekvéseket kívánt szolgálni, hanem határozott latinizációs szándékai voltak: földrajzilag közelebb vive a magyar érsekség központját az angol lovagok területéhez, olyan vidéken kívánta uralkodóvá tenni a latin rítust, ahol korábban Konstantinápoly gyakorolt fennhatóságot.

1091-ben Szent László lényeges fordulatot hajtott végre a magyar külkapcsolatokban, a megerősödött, stabilizálódott államot az expanzív külpolitika útjára léptette, és meghódította Horvátországot, ami kielezte a viszonyt a pápasággal, mivel Róma Horvátországot saját hűbérének tekintette. 1091 fontos dátum a magyar külpolitiká-

ban: innentől kezdve a Balkán az egyik kulcskérdés a külkapcsolatokban. A konfliktust Szent László utódja, Kálmán oldotta meg, akinek sikerült egyházpolitikai engedmények fejében elérnie, hogy a pápaság elismerte a magyar király főségét Horvátország fölött, és így kezdetét vette a sok évszázados magyar–horvát együttélés. Kálmán külpolitikája a német hatalmi törekvések következtében, és vetélytársa, Álmos trónigényének német támogatása miatt is pápapárti irányvonalat követett.

Kálmán idejében jelentkezett egy új motívum a magyar külpolitikában: beavatkozás az orosz fejedelemségek közötti belső küzdelembé, amelynek kiváltó oka a 12. század végéig még nem a hódító törekvés, hanem, a dinasztikus politikai szempont volt.

Kálmán halálát követően az ország külpolitikai helyzete megrendült, újabb eredményes és aktív külpolitikai vonalvezetésről II. (Vak) Béla uralkodásának második felétől beszélhetünk. 1135–36 táján II. Béla király elragadta Velencétől Közép-Dalmáciát Spalato központtal. Összességében véve megállapítható, hogy Vak Béla király külpolitikája megszilárdította a királyság nemzetközi helyzetét: az 1070-es évek eleje óta először fordult elő, hogy az ország sem a pápasággal, sem a császársággal, sem Bizánccal nem állt konfliktusban.

Az 1146–1157 közötti időszak volt a honfoglalás óta a magyar külpolitika legaktívabb, legtevékenyebb időszaka. Magyarország egyidejűleg avatkozott be Oroszország és a Balkán ügyeibe. A német birodalommal és Bizánccal szemben álló francia–normann koalíció ügyét mozdította elő II. Géza által, hogy több alkalommal e tábor oldalán vonta be a szerbeket a küzdelembé, és összekötő kapcsot képezett az orosz Kijev és a normann Palermo uralkodói között. Élénk diplomáciai tevékenysége révén többször békítette össze az egymással versenyző orosz fejedelmeket, rendszeresen beavatkozott az orosz, a német, a szerb és a bizánci belviszályokba. A Géza által tervezett kelet-közép-európai szövetségi rendszer Kijev, Halics, Magyarország, Szerbia és Bizánc között végül is nem jött létre.

A korábbi történetírás szerint Bizánc a 12. század során mindvégig befolyása alá kívánta vonni Magyarországot. A szerző szerint ezt a törekvést egyértelműen csak az 1162–1167 közötti évekre vonatkozóan lehet kimutatni. 1162-től Bizánc fő célja Magyarország hűbéri alávetése volt. Ez az időszak 12. századi történelmünk legválságosabb időszaka: az országnak meg kellett küzdenie állami függetlenségeért. III. István király egyes külpolitikával, német, cseh, osztrák és stájer támogatással vészelté át ezt a nehéz időszakot; az ország önállóságát, szuverenitását megvédte, de Horvátország, Dalmácia, Bosznia és a Szerémség Bizáncé lett.

A szerző nem tartja megalapozottnak azt a széles körben elterjedt nézetet, mely szerint Manuel császár Béla herceg (a későbbi III. Béla) személyének felhasználásával magyar–bizánci perszónalunio megeremtésére törekedett volna.

III. Béla király uralkodása külpolitikai szempontból két szakaszra osztható, az 1180-ig terjedő időszak a defenzív, óvatos külpolitikát folytatta, amely elsősorban Bizánc, Velence, Halics és Szerbia ellen irányult. Orosz földdel, Haliccsal kapcsolatban először III. Béla idején jelentkezik a területi hódítás szándéka, de ez nem jár eredménnyel.

Bizánccal szemben a király határozottan védelmezte a magyar érdekeket, de amikor a bizánci császár szembetalálta magát a normannokkal, akik nagyhatalmi törekvéseikkel a Balkánt is veszélyeztették, III. Béla a vele rokonságban álló császár mellé állt, mivel érdekeit kevésbé veszélyeztette egy meggyöngyült Bizánc, mint a világhatalomra törő normannok, akiknek királya a német-római császárral létesített rokoni kapcsolatot.

III. Béla nagyformátumú politikus volt, külpolitikájának alakításakor nemcsak a környező országok viszonyait vette figyelembe, hanem távolabbi térségekre is kiterjesztette a figyelmét. Dinasztikus kapcsolatot létesített a francia uralkodóval és Aragóniával. Ő volt az első magyar király, aki keresztes hadjárat megindítását tervezte, de halála megakadályozta ennek kivitelezését.

III. Béla az Árpád-ház egyik legjelentősebb uralkodója, megszilárdította a királyi hatalmat, és az országnak komoly nemzetközi tekintélyt szerzett. A kelet-közép-európai térség politikai-uralkodói kérdéseinek eldöntésében Magyarország erős hatalomként döntő szerepet játszott III. Béla uralkodásának második felében.

A sorozat harmadik kötetének szerzője *Kristó Gyula*. A könyv egy nagyszabású szintézis, amely eredetileg egy kétkötetes Magyarország története című mű egyik részét alkotta volna. Ez a mű végül is nem született meg. A szerző a kéziratot a legújabb kutatási eredményekkel felfrissítette, de fő mondanóját tekintve változatlanul adta közre.

A magyarság őstörténete és az Árpád-kori történelem előtt helyet kapott a könyvben a Kárpát-medence magyar honfoglalást megelőző históriája is. A történelmi Magyarország területe ősi idők óta fogva emberek által lakott terület. Az olvasó nyomom követheti (a régészeti leletek alapján) a kőkorszak, a fémkorszak embereinek emlékeit, csakúgy, mint a népvándorláskor leletanyagát. A római hódítás révén a Dunántúl Pannonia néven provincia lett, majd Traianus császár i. sz. 101-ben és 105-ben indított hadjáratainak eredményeképpen meghódította Daciát, amely nagyjából a mai Erdély területének felelt meg. A 3. században a terület a gótok kezébe került.

A népvándorlás korában gyorsan követik egymást a különböző hódító népek, germánok, hunok, avarok. A 670-es években a Kárpát-medencébe került keleti etnikum kapcsán merült fel az ún. „kettős honfoglalás” elmélete, amely szerint az ekkor idekerült nép magyar lett volna. A felsorakoztatott érvek azonban nem meggyőzőek: bizonyossággal állapítható meg, hogy a 670 utáni években a Kárpát-medencében feltűnő új népség etnikumát tekintve nem magyar volt, hanem etnikailag kevert, amelyben kelet-európai és ázsiai elemek (főleg onogur-törökök) egyaránt megtalálhatóak voltak.

A 9. századi Kárpát-medence történetének nyitott kérdése a könyv szerint Nagy-Morávia területi kiterjedése. Vannak olyan források, amelyek megengedik azt a feltételezést, hogy volt egy déli Morávia is, amely az Al-Dunával volt határos. Nem világos a két Morávia egymáshoz való viszonya. Még az is elképzelhető, hogy Szvatopluk uralkodása alatt a két Morávia területe a Duna–Tisza közén keresztül területileg érintkezett egymással.

A Kárpát-medence honfoglalást megelőző történetének ismertetése után a magyar őstörténettel folytatódik a könyv. A magyar nyelv bizonyítottan a finnugor nyelvek közé tartozik, amelyek egy kiterjedtebb nyelvcsalád, az uráli részei. A nyelvészeti paleontológia legfrissebb eredményei, valamint a pollenanalízis megállapításai arra mutatnak, hogy az uráli őshaza az Északi- és a Középső-Urál hegységben, valamint az ettől keletre, az Ob folyó alsó és középső folyása mentén elterülő nyugat-szibériai területen volt. Az eredeti halász-vadász életmódot folytató őseink az ugor korban az i. e. II. évezred folyamán tértek át a földművelő és állattenyésztő életmódra.

Az ugor egység felbomlását követő másfél évezredes időszakra vonatkozóan semmiféle biztos támpont nem áll rendelkezésünkre, amelyek alapján képet alkothatnánk a korabeli magyarságról. Nem állapítható meg pontosan, mikor kerültek át az ősmagyarok az Urál nyugati oldalára.

Kristó Gyula nem tartja megalapozottnak azt a korábban elfogadott állítást, mely szerint az ősmagyarok 463 táján a Kubán folyó vidékére, a Kaukázus előterébe vonultak volna. Ennélfogva nem fogadhatók el azok a későbbi utalások sem, amelyeket több kutató a Kaukázus előterében állítólagosan megtelepedett magyarokkal hozott összefüggésbe.

Baskíriában a magyarság török népességgel került kapcsolatba, itt a magyarok közelebről nem ismeretes időpontban (750 és 830 között) két ágra szakadtak, és történetük elvált egymástól. Az egyik ág helyben maradt, őket találta meg Julianus barát a 13. században, a másik déli, illetve délnyugati irányba vándorolt, és Levedia, majd Etelköz megszállása után a Kárpát-medencében telepedett le.

Igen nehezen határozható meg mind Levedia fekvése, mind pedig az időpont, amikor a magyarok odaköltöztek. A már említett 750–830 közötti időszakra tehető időben a magyarok egyik ága a Dontól nyugatra fekvő területre költözött, a pontosabb helymeghatározás nehézkes, valószínűnek látszik a magyarság jelenléte az Ingul folyó vidékén. Itt a magyarok a kazár kaganátus katonai segédnépét alkották. Ekkor honosodott meg körükben a kettős királyság intézménye, élén az istenként tisztelt főfejedelemmel, a kündével, illetve a tényleges katonai hatalmat kezében tartó gyulával. A besenyőktől elszenvedett vereség után a magyarok Etelközbe költöztek, amelynek földrajzi fekvését Levediaéhoz hasonlóan nehéz meghatározni, annyi bizonyos, hogy attól nyugatra feküdt. Nem lehetett messze a Kárpát-medencétől, a legvalószínűbb, hogy Etelköz a Kárpátoktól keletre húzódó, a Szeret, Prut, Dnyeszter, Déli-Bug és Dnyeper folyók által szabdalta területet jelentette.

A honfoglalás Árpád künde és Kurszán gyula vezetésével zajlott le, több évig tartó folyamat volt, míg a magyarság a Kárpát-medence egészét biztosította magának. 907-ben a magyarok győzelmet arattak a bajorok fölött, ennek eredményeképpen az Enns folyóig terjesztették a fennhatóságukat, és ezzel lezárult a honfoglalás eseménysora.

Az új hazában élő honfoglalók félnomád életmódot folytattak, döntő szerepe az állattartásnak, mégpedig a nagyállattartásnak volt, de ismerték a földművelést is, amelynek ekkor még alárendelt szerepe volt.

A kalandozásokat illetően Kristó Gyula arra a megállapításra jut, hogy az alapjában véve törzsi szinten szervezett vállalkozásokban nemcsak az előkelők és kíséretük, hanem az egész társadalom érdekelt volt. A 955-ös augsburgi vereség után lezárultak a nyugati irányú zsákmányoló hadjáratok, majd rövidesen megszűntek a déli irányban vezetett akciók is.

A társadalom súlyos válsághelyzetbe került, amelynek megoldására egy nagyformátumú politikus, Géza fejedelem tette meg a kezdeményező lépéseket. Ottó császárnak békét ajánlott, és papokat kért országa keresztény hitre térítéséhez. Géza fejedelem még nem tudta hatalmát az egész országra kiterjeszteni, a nagyhatalmú törzsi előkelők, akik valóságos „törzsi államok” élén álltak, képesek voltak dacolni vele. Apja halála után (997) István folytatta tovább a térítést, illetve látott hozzá az államszervezéshez. Kemény harcokat kellett folytatnia a törzsi előkelőkkel. 997-ben nagybátyja, Koppány követelte magának a nagyfejedelmi hatalmat. István külföldi hívei és magyar alattvalói segítségével verte le Koppányt, majd a pápától kapott koronával királlyá koronáztatta magát. Anyai nagybátyjával, az erdélyi Gyulával 1003-ban számolt le, röviddel ezután győzte le a Dél-Erdély fölött uralmat gyakorló Keánt, akit bolgár alattvalói kagánnak neveztek (ebből ered a Keán név), szláv alávetettjei pedig vajdának hívhatták, és innen eredhet az utóbb egész Erdélyt átfogó vajdai méltóság. Egyik vélekedés szerint

e Keánban a bolgár cár kereshető, akivel István tényleg hadakozott. Más felfogás szerint Keán Dél-Erdélyben bolgár eredetű, de elmagyarosodó törzsi „állam”-szerű képződmény élén álló személy volt.

Erőszakos térítő tevékenység folyt a pogány fekete magyarok Duna–Dráva vidéki területén, akiknek alávetése érdekében István 1008–1009 táján katonai erőt is bevetett. Ez összefüggésben lehet a kalocsai érsekség megszervezésével.

A Tisza–Maros szögletében nagy hatalmat gyakorló Ajtony leverésére az 1020-as évek végén, valószínűleg 1028-ban került sor. Ajtony törzsi államának felszámolása után István a maga uralma alatt tudhatta az ország egész területét.

A király megszervezte a vármegyerendszert, amely kettős funkciót hordozott. Jelentette a várhoz tartozó, körülhatárolt területet, amelynek népei fölött az ispán igazgatási és igazságszolgáltatási feladatokat látott el. Másrészt szintén a comitatus szóval fejezték ki a várszervezethez közvetlenül tartozó, és gyakran a megye területén kívül eső birtokok összességét, amelynek népei fölött a várispán földbirtokosi jogokat gyakorolt.

István állam- és egyházszerző tevékenysége megvetette a a középkori magyar állam alapját, de a király halála után az országnak újabb súlyos válsághelyzettel kellett megküzdenie. A pogánylázadásokon és külső hódító kísérleteken úrrá lévő I. András király volt az első magyar uralkodó, aki dinasztikus országmegosztásra kényszerült. Nem igazolható, hogy a hatalom megosztása türk mintára történt volna. Az uralkodó uralomra vágyó öccse, Béla herceg és hívei nyomására szánta el magát az ország egyharmadát kitevő dukátus létrehozására, amely további viszálykodások magvát hintette el. Az ország a trónküzdelmek örvényébe került, miközben sikeresen dacolt a német hódító törekvésekkel és a keleti nomád támadásokkal. A belső rend megszilárdítása és az ország tekintélyének helyreállítása Szent László és Kálmán nevéhez fűződik.

A 12. században az országnak meg-megújuló külső hódító törekvésekkel kellett szembenéznie, miközben egyik-másik uralkodónak arra is maradt ereje, hogy expanziót kezdeményezzen. Az ország függetlenségét sikerült megőrizni, sőt a század végén III. Béla uralkodásának idején Magyarország a kelet-közép-európai térség egyik jelentős hatalmává vált. III. Béla jegyzője volt Anonymus, aki 1210 körül írta meg gesztáját a magyar honfoglalásról.

Igen szerencsés megoldásnak találjuk, hogy a könyv következő két fejezete (V. és VI.) a gazdaság, a társadalom és a művelődés 11., 12. és 13. századi fejlődését folyamatosan követi nyomon, amely az olvasó számára megkönnyíti a 11. századtól a 13. század végéig lezajlott fejlődés egybevetését. Tulajdonképpen néhány tucat oldalon (179–233) egybefüggő, tömör és jól áttekinthető Árpád-kori gazdaság-, társadalom- és művelődéstörténetet kap az olvasó, amely a kötet népszerűségét valószínűleg különösen az egyetemi és főiskolai történészhallgatók körében fogja növelni.

A 13. század jelentős változásokat hoz az ország életében. II. András király hozzákezd a birtokadományozási politikához, amely a közhiedelemmel ellentétben nem azt jelentette, hogy a király egész megyéket adományozott el magánbirtokosoknak, hanem azt, hogy az illető megye területén lévő királyi birtokokat és a hozzájuk kapcsolódó közhatalmi jogokat idegenítette el az uralkodó. A szerviensek felvették a küzdelmet ezen – számukra kedvezőtlen – politika ellen, és kikényszerítették az Aranybullát. Másrészt Béla herceg (a későbbi IV. Béla király) megkezdte a birtokviszavételeket, amellyel elidegenítette magától a hatalmi elitet. Részen ezzel magyarázható, hogy a tatárjárás idején a király nem volt képes hatékony ellenállást szervezni a külső hódítók ellen.

IV. Béla politikusi nagyságát tanúsítja, hogy a tatárdulás után képes volt felülvizsgálni saját helytelen politikáját, és megértve az idők szavát, maga is birtokadományozásba kezdett, azzal a feltétellel, hogy a birtokosok kötelesek várat emelni, magánhadsereget felállítani, és újabb tatártámadás esetén védelmet nyújtani a környék lakosságának. A 13. század második felében nagyszámú vár épült az ország területén, ez együttjárt a központi hatalom erőtlenedésével. A nagybirtokosok váraikra támaszkodva már az uralkodóval is dacolni merészelték, így tehát nem csodálkozhatunk rajta, hogy a század második fele a belső anarchia időszaka, és egyben az ún. tartományúri hatalom kiépülése is erre az időre esik. A tartományurak nagyhatalmú földbirtokosok, akik várakkal, magánhadsereggel rendelkeznek, birtokaikon uralkodót megillető jogokat gyakorolnak, és nem tartoznak más földbirtokos famíliájába, fölöttük már csak a király áll.

A belső zűrzavar tetőpontját IV. (Kun) László uralkodása jelenti. Az ő udvari papja volt Kézai Simon, aki történeti művében megfogalmazta a kialakulóban lévő köznemesség politikai-társadalmi törekvéseit.

Az elhatalmasodó anarchián III. András, az Árpád-ház utolsó királya próbált úrrá lenni, részsikereket el is ért, de halála után az Anjou-házból származó Károly Róbertre várt a tartományurak megtörése és az állam helyzetének megszilárdítása.

Új jelenség az Árpád-kor végén a korai rendiség bizonyos jegyeinek feltűnése. 1298-ban Pesten országgyűlést tartottak a főpapok, nemesek a szászok és a kunok III. András távollétében. Rendi-képviselési jelleget tükröz a törvény egyik cikkelye, amikor a királyi tanácsról úgy rendelkezett, hogy a király három hónapoként váltakozva két-két püspököt és nemeset tartson maga mellett, s a nemesek az ország minden nemesében képében álljanak az uralkodó oldalán. Ugyancsak a rendi jelleg nyilvánult meg abban, hogy az országgyűlés törvényt alkotott, s ez a király és az előkelők utólagos megerősítése következtében lépett hatályba.

A sorozat már megjelent és a közeljövőben megjelenő újabb köteteit nemcsak a szakemberek, hanem a történelem iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség is haszonnal forgathatja. A kötetek használatát genealógiai táblázatok és térképek segítik, illetve részletes szakirodalmi tájékoztató könnyíti meg a további eligazodást.

Selbők Ferenc

Várostartörténet – évszámokban

SZEGED TÖRTÉNETI KRONOLÓGIA A KEZDETEKTŐL 1944-IG

Mintha jó csillagok állnának a szegedi helytörténetírás fölött, hiszen a doyen *Hábermann* Gusztávot (Polgári családok életrajzi lexikona) mostanában követte a következő nemzedék soros monográfiakötete (*Szeged története 3/1–2. Gaál* Endre szerkesztésében), sőt a föltámadt Szeged c. folyóirat is rendszeresen szól múltunkról. A monográfia kísérelőkötetként most megjelent Szeged kronológia pedig belbecs és külön tekintetében egyaránt szerves része a nagy műnek.